

Един от най-важните критерии за зрелостта и хуманизма на едно общество е отношението му към децата с различни увреждания и към възрастните инвалиди. Още от древността обществото търси отговор на два много важни въпроса, свързани с отглеждането и възпитанието на децата с увреждания: на какво да бъдат научени тези деца и как те да бъдат приети от другите хора.

Изминат е много труден път, по който хуманизмът многократно се е сблъсквал с унижителното съжаление, отхвърляне, безразличие и демагогия, когато става на въпрос за деца с увреждания, за да се достигне до най-съвременното схващане, че тези деца са както всички останали, независимо от особеностите в тяхното развитие и специфичните им нужди в обучението. Ето защо, днес те се определят като деца със специални нужди.

Променящото се обществено отношение към децата със специални нужди в развитието си преминава през няколко периода.

През XVIII век френските просветители издигат прогресивни идеи, като дават първоначален тласък за откриване на специалните училища. В Париж е открито първото училище за слепи деца. По-късно пак там възниква и първото специално училище за деца с умствени увреждания.

Така, в продължение на повече от двеста години в различни страни се утвърждават специални училища за деца с увреждания и различни институции за възрастни инвалиди, които с годините натрупват опит и оказват своята положителна роля, доказвайки възможността за обучение на децата с увреждания. Те разработват специални методи за обучение и рехабилитация, създават специалисти за работа с деца и възрастни с различни увреждания. Но паралелно с това, макар и несъзнателно, още със своята поява, те поставят децата с увреждания в изолация, отделяйки ги от здравите им връстници. Обществото поставя рязка граница между здравите деца и децата с увреждания и насочва своите грижи към развитието на специалните институции, които на практика се оказват затворени общности. С течение на годините се създават специални интернати, общежития за възрастни, специални работилници и предприятия, специални домове за инвалиди в старческа възраст и пр. Сред голяма част от обществото се формира схващането, че децата с увреждания не са като другите, тъй като всичко за тях трябва да бъде много специално.

Създавайки специалните училища, независимо от многото „за“ и „против“, обществото продължава да развива грижите си към децата с увреждания. Така се стига до мнението, че освен от обучение, тези деца и възрастните инвалиди се нуждаят от някои улеснения, които да подобрят начина им на живот. В края на XIX век се стига до идеята за създаване на специални закони за защита на инвалидите. По това време се появяват и два типа организации: *организации на инвалиди*, които обединяват самите инвалиди и защитават техните права като съюзи, федерации, дружества и др. и *организации за инвалиди*, създадени от здравите хора в тяхна подкрепа. По този начин се полагат основите на обществена поддръжка в полза на децата със специални нужди и на възрастните инвалиди.

В първите десетилетия на XX век в повечето страни вече има изградена мрежа от специални училища, институции и организации на и за инвалиди. Вече никой не се съмнява, че според своите възможности, макар и в различна степен отделните групи деца с увреждания могат да овладеят общообразовател-

ните дисциплини в училищните програми. Но това се оказва недостатъчно, тъй като децата, завършили специалните училища нямат необходимите умения за самостоятелен и независим живот. Това дава основание заедно с общообразователните, да се разработват и рехабилитационни програми, включващи образователни, всекидневни и социални умения.

Идва време, когато усилията се насочват към премахване на изолацията, която пречи на децата със специални нужди да се социализират. В годините след Втората световна война се налага една нова концепция за обучение, рехабилитация и трудоустрояване на деца и възрастни инвалиди — концепция за интеграция. В нея се залага на пълноценното участие на инвалидите в социалния, стопанския, политическия и културния живот на обществото. Развитието на идеята за интеграция довежда до извършване на преход в обучението на деца с увреждания в специални училища, към интегрирано обучение в обикновените училища, под ръководството на специалисти. Същевременно усилията на обществото са насочени и към професионална интеграция.

Макар в наши дни идеята за интеграция на инвалидите към социалния живот да има силна обществена поддръжка, младежите с различни увреждания много трудно се приемат на работа. Стана ясно, че пълноценната професионална интеграция означава не само приемане на инвалидите в обществото, но и тяхното равноправно участие в живота. Това може да се осъществи чрез две изключително важни изисквания:

1) Получаване на подходяща професия в условията на определена инвалидност, което означава, че лекарите, педагозите, социолозите и родителите трябва да отчитат действителните професионални възможности на конкретното дете, без каквото и да било надценяване или подценяване на способностите.

2) Упражняване на подходяща професия толкова качествено колкото и здравите хора. Това е основният критерий за професионална интеграция на младежите с увреждания.

За да могат младежите-инвалиди да отговорят на тези изисквания, обучението и подготовката им за живота трябва да започне от най-ранна възраст, така както и на здравите им връстници. Развитието на знания и умения в различните области осигурява на детето със специални нужди необходимото ниво на самостоятелност и независимост, които може да достигне, според способностите си. Главната цел е то да опознае света, да постигне чувство за контрол над околната среда, за да може по-лесно да се интегрира в нея.

При идентифицирането на децата със специални нужди се използват два основни модела: медицински (категориален) и социален (образователен).

Определено може да се каже, че *медицинският модел* принадлежи на миналото. Според него децата с увреждания по медицински критерий се разпределят на различни категории — слепи, глухи, с умствена недостатъчност и т. н. Този модел вкарва детето в строго определени групи и пуска в обръщение старата терминология, която въз основа на вида на уврежданията прикачва на децата такива общи наименования като неефективни, аномални, недъгави, а също така и специфични етикети — слепи деца, глухи деца, бавно-развиващи се деца и т. н. Това пречи на обществото не само да възприеме тези деца като всички останали, но и не съдейства за изграждане на положително отношение

към тях. Етикетът комплексира самото дете и му пречи да функционира нормално, като го отделя от другите. За голямо съжаление, тоталното влияние на този модел у нас в продължение на дълги години поддържаше специалните училища и другите затворени институции като единствена алтернатива за тези деца. Това обяснява и цялостното изоставане в областта на интеграцията.

Образователният социален модел се разделя със старата терминология и коренно променя подхода за идентификация на деца с различни увреждания. Според този модел обикновеното масово училище трябва да бъде отворено за всички деца, независимо дали имат или нямат увреждания. Тук се използва само една обща категория — трудности в обучението. Едно дете със зрителни увреждания може да се учи в обикновено училище като всички останали, но неговият различен проблем може да се състои в това, че поради слабото си зрение, то ще трябва да използва различни видове оптични средства, а ако има тотална слепота, да се обучава на брайлов шрифт. Детето с увреден слух ще трябва да се научи да общува с другите, но по специфичен начин, наложен от неговото увреждане. Докато понятието деца с трудности поставя ударението върху проблемите в общуването, то формулировката деца със специални нужди има предвид специфичните потребности от обучение.

Обучението се осъществява в три степени:

Първата степен на обучение е ясленото обучение — в специалните ясли се приемат деца с увреждания от една до три години. Основните задачи, които се решават в тези заведения са: *диференциална диагностика* — чрез наблюдения и изследвания от екип, включващ лекар, педагог и логопед, се изготвя индивидуална за всяко дете програма в зависимост от вида на увреждането и равнището на неговото интелектуално развитие. Преценка на тази програма се прави на всеки шест месеца или годишно, според състоянието на детето. Втората задача е *обучение в игра*. Децата постепенно се запознават с играчките и се учат да ги използват според тяхното функционално предназначение. Третата задача е свързана с *оречевяването*. Като се имат предвид спецификата и степента на увреждане се провеждат упражнения за говорене, дишане, произношение на гласни и детски думи.

Втората степен на обучение на децата със специални нужди е предучилищното възпитание. Във всички предучилищни групи децата се разпределят в групи от по 5 до 7 деца. Провеждат се индивидуални занимания в кабинети за формиране на устната реч, самостоятелно обслужване, физическа рехабилитация и фронтални занятия — по развитие на речта, дейности, физическо възпитание. С всяка група работят няколко специалиста — един индивидуален учител, един специалист за фронталните занятия и един възпитател.

Тук мога да споделя лични впечатления от придобития от мен известен опит в това отношение по време на моя стаж в медико-социалното заведение на фондация „Карин дом“ в гр. Варна.

Групата, с която работих по време на моя стаж, се състоеше от пет деца на възраст между 4 и 5 години. Водещото увреждане при тях беше детска церебрална парализа с различна степен на умствена недостатъчност. Занятията започваха сутрин в осем часа и продължаваха до един часа на обяд. Най-големият проблем, с който лично аз трябваше да се справя беше нагласата и

отношението ми към децата. Те се учеха на всичко — да играят правилно с играчките, да говорят, да извършват различни дейности като изрязване на различни форми от хартия, сгъване, разгъване, различаване на предметите по форма, цвят и брой (от едно до десет), да се хранят самостоятелно, да общуват, да подреждат, да предупреждават за физиологичните си нужди и да се обличат — с възможно най-малко помощ от другите. В първите дни децата станаха обект на прекалено обгрижване от моя страна. Стараех се да им помагам максимално, за да им спестявам усилията. Но по този начин аз давах израз на чувства като съжаление, съмнение във възможностите им да се справят сами със задачите си. Струваше ми се, че изискванията на учителите и възпитателите са прекалено високи за тях. Учудвах се на децата, когато често отговаряха на опитите ми да им помогна по някакъв начин с категоричното „Мога сам!“. Всъщност, поради предразсъдъците на досегашното обществено отношение към хората с увреждания, аз неволно ги подценявах. Постепенно разбрах, че това не е само мой проблем, а и на всички здрави хора, които общуват с деца със специални нужди и възрастни инвалиди. Мнението, че са безпомощни и че не могат да вземат правилни решения, както и чувството на съжаление, което често изпитваме към тях, с право могат да се окачествят като напълно неоправдано подценяване. *Сега вече знам, че те не го заслужават!*. Напротив! Когато им се даде шанс, тези хора могат да се развият като хармонични и завършени личности и успешно да се интегрират в обществото, работейки за него според силите и възможностите си. Само няколко дни, прекарани с тях, ме накараха да разбера колко погрешни са били първоначалната ми нагласа и подход.

Друг много важен момент беше общуването ми със семействата на децата със специални нужди. Установих, че всяко семейство приема и реагира по различен начин на факта, че отглежда и възпитава такова дете. Отначало то се изправя пред изненадата, недоумението, чувството за вина, болка и дори срам, а също така и страх за бъдещето — както на самото дете, така и на семейството като цяло. Реакциите също са много различни — от пренебрежение, през заинтересованост и съдействие, до прекалено обгрижване. Направи ми впечатление, че поведението на семейството се много влияе от степента на интелигентност и образование на родителите. Поведението родителите и другите членове на семейството определя жизнената и социална среда за развитие на детето с увреждания. Много важна се оказва поддържащата роля на близките роднини и приятелите на семейството. Разбирането и подкрепата от тяхна страна помага да се преодолеят стреса и чувството на объркване и безизходица, които присъстват в живота на всяко семейство, което отглежда дете със специални нужди. Затова екипите, които обучават и възпитават децата със специални нужди, паралелно обучават и техните семейства, за да се постигнат максимално равновесие и хармония между отделните членове. Според моите наблюдения, децата намират най-преките пътеки, за да стигнат до света на своето по-различно братче или сестриче и да го разберат. Те не изпитват неудобството и страха на родителите, които тепърва трябва да се учат на спонтанност и искреност от децата си.

Третата степен на обучение на децата със специални нужди се осъществява в специалните училища. Броят на децата в паралелките е не повече от осем. Провеждат се както индивидуални занятия, така и уроци по специалните и общообразователните предмети. Образованието в специалните училища

съответства по ценз на масовото общо-образователно училище, но сроковете за обучение са удължени — от първи до десети клас учениците получават основно образование, а от десети до четиринадесети клас — средно. Завършилите средно образование имат право да кандидатстват в техникуми, полувисши и висши училища, като при избора на специалност се взема под внимание вида и степента на увреждане. Децата, които имат повече от едно увреждане се обучават до осми клас, а образованието им съответства на това от първи до трети клас на масовото училище. След това, в продължение на две години овладяват някои дейности и операции, като: правене на подгъв и илици, шиене на копчета, боядисване и др., които се упражняват в някои определени професии.

През последните двадесет години се осъществява децентрализация на специалното обучение. Въвеждат се нови форми като интегрирано и включено обучение. При *интегрираното обучение* в масовите детски градини и училища се организират групи и паралелки от деца със специални нужди. С тях работят специалисти и се съблюдава учебния план и програми на съответните специални училища. При *включеното обучение* децата със специални нужди се обучават в групите и класовете за здрави деца. С тях работят учители от масовото училище по стандартните учебни планове и учебници. Специализирана помощ се получава от ресурсни учители-специалисти, които или посещават домовете на децата, или работят в центрове за рехабилитация на различни видове увреждания, които се посещават от децата.

За да се оцени доколко една образователна система е добра за образованието на децата със специални нужди, трябва да се прецени дали тя отговаря на няколко основни критерии. И те са следните:

1) Право на образование

И най-увреденото дете има право на образование и рехабилитация. За голямо съжаление този критерий често бива пренебрегван.

2) Хуманизъм в обществото

Хуманното общество към децата с увреждания не е административна наредба, а повик на сърцето на тези, които са призвани да ги обучават. Професионалистите знаят, че хуманизъм не означава сълзлива сантименталност в отношението към детето, а голяма любов и истинска човешка загриженост.

3) Право на равни възможности

Всички деца, независимо какви са те, трябва да имат равни стартови възможности и шансове.

4) свободен достъп до обществения живот

Преди всичко, това означава обучение на децата с увреждане в най-малко ограничаваща околна среда, с цел те да бъдат подготвени за активно участие в живота на обществото. Същевременно обществото е длъжно в максимална степен да се стреми към премахване на бариерите, затрудняващи участието на децата със специални нужди и възрастните инвалиди в социалния живот. Има три вида бариери. *Социалните* ограничават достъпа до информация и физическия достъп до околната среда, *икономическите* касаят финансирането на специалното образование и данъчните преференции, а *културните* — затрудняват достъпа до определени експонати в музеи и изложби, до масмедийте, библиотечните улеснения и т.н.

Обществената подкрепа в образованието и живота на децата със специални нужди и възрастните инвалиди има решаващо значение за тяхната реализация като личности и професионалисти. Неправилно е мнението, че държавата трябва да се грижи за всичко, включително и за проблемите на инвалидите, а обществото да играе ролята на пасивен наблюдател. Напротив, сериозните успехи в образованието и развитието на децата с увреждания в развитите държави се дължат особено на силната обществена подкрепа. За целта, в нашата страна, обществото трябва да бъде добре информирано за специфичните проблеми на децата със специални нужди и на възрастните инвалиди, а това се осъществява главно чрез масмедииите. Необходимо е и наличие на система от обществени ресурси, изградени върху дейността на доброволни обществени организации. В България вече са изградени и активно функционират фондации, които набират и отделят и средства за ефективното подпомагане обучението на различни групи деца с увреждания.

От голямо значение е равнището на жизнения стандарт на едно общество. То определя възможностите на обществото за финасова подкрепа на мероприятията за подпомагане, като набиране на средства чрез дарения и други форми, за изграждането на материални и финасови бази за развитие и реализация на децата със специални нужди, но в основата на цялостната обществена подкрепа все пак си остава преди всичко хуманизмът, като основен градивен елемент на човешките взаимоотношения.

ЛИТЕРАТУРА:

1. **Педагогическа психология**, изд. Наука и изкуство, С., 1977
2. Люблинска, А., **Детска психология**, изд. Наука и изкуство, С., 1978
3. Юн, Герда, **Различните деца**, изд. Медицина и физкултура, С., 1983